

ERDEM VE ESARET ARASINDA YOKSULLUK -İslam Geleneğinde Yoksulluk Syleminin İzdşmleri-*

Osman GNER**

POVERTY BETWEEN VIRTUE AND CAPTIVITY: SHADOWS OF THE POVERTY DISCOURSE IN THE ISLAMIC TRADITION

Poverty is a social reality for the human beings throughout the history. The historical events also show that poverty has been a major factor affecting the social life. This article examines how 'poverty' is conceived in the fundamental sources of Islam, in what ways and forms it was practiced in the traditional Islam, and how it affected the Muslims in the history. Islam does not see poverty as a desirable virtue, but it accepts it as a serious problem and urges people to safeguard from its hardships. Islam at the same time proposes various solutions of this problem within society. In this context, Muslims are encouraged to seek wealth, for it is one of the blessings of God. The authentic hadiths of the Prophet Muhammad also consider poverty a threat to society, and therefore it must be eliminated. However, the representatives of the Islamic mysticism, fearing that wealth may take people away from the activities pleasing God and from leading a virtuous life, see poverty as a blessing of God. Unfortunately, this view of the Sufis has been misunderstood by many Muslims and it has affected them along with their countries very negatively. Therefore, this article will try to investigate the real dimension of poverty and prosperity in the light of the authentic Islamic sources.

Bilindiği gibi yoksulluk, insanlık için toplumsal bir realite, sosyal bir vakıadır. Yaşanan tarihsel süreç, böyle bir realitenin toplumsal hayatta her zaman varolduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların, tarihte yaşamış en eski toplumlarda 'zenginler ve fakirler' diye iki tabakaya ayrıldığı, zenginler ve soylular sınıfının mevcut imkanlardan sınırsız bir şekilde faydalanırken, fakirlerin ise büyük bir yokluk ve sefalet içerisinde kıvrandıkları bilinmektedir. Keza günümüz toplumlarında da aynı man-

* Bu makale, Türkiye ve Ortadođu Amme İdaresi Enstitüsü tarafından düzenlenen "Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları Konferansı 6-7 Aralık 2001" de poster bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr. , Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi. osman_guner@yahoo.com

zara hakimdir. Öyle ki, bir taraftan aynı toplumda lüks içinde yaşayan servet sahipleriyle bir lokma ekmeğe muhtaç insanların varlığına tanık olurken; diğer taraftan dünya ölçeğinde ülkelerin refah düzeylerine göre, 'gelişmiş ve (gelişmekte olan) geri kalmış ülkeler' diye temelde iki gruba ayrıldığını görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, yoksulluk, insanlık tarihi boyunca varlığı her dem hissedilmiş köklü ve önemli bir sorundur.

Biz bu tebliğimizde, öncelikle İslam dininin temel kaynaklarında fakirliğin nasıl algılandığını ortaya koyduktan sonra, yoksulluk söyleminin İslam geleneğinin tarihsel boyutunda hangi paradigmalara dayalı olarak pratize edildiğini ve yoksulluğun insan yaşamındaki olumsuz etkilerini önemli bazı anekdotlarla irdelemek istiyoruz.

İSLAMİ LİTERATÜRDE FAKİRLİK:

'İnsanın bir şeye güç yetirememesi ve başkasına muhtaç olması nedeniyle maddi bakımdan sıkıntı içinde bulunması' demek olan fakirlik kavramı, Kuran'da *'fakr, fakîr* ve (çoğulu) *fukarâ'* olmak üzere on iki yerde geçmektedir. Bu ayetler incelendiğinde, bunlardan iki ayette¹ fakirlik kelimesinin '*manevî anlamı*' kastedilmiş ve buna göre 'insanların gerçekte kendi kendilerine yetmeyip Allah'a muhtaç oldukları (*el-fukarâ ilallâh*), Allah'ın ise hiç kimseye muhtaç olmadığı (*va'llahu'l-ganî*)' vurgulanmıştır. Kelimenin bu anlamı tasavvufta ayrı bir önem kazanmış ve '*fakr*' terimi tasavvuf literatürünün en önemli kavramlarından biri haline gelmiştir. Fakire yardım edilmesi, barındırılması ve korunması gibi konulardan bahseden diğer ayetlerde² ise, fakirlik kelimesi '*maddî anlamda*' kullanılmıştır. Bu anlamda fakir, zengin olmayan, maddî sıkıntısı bulunan ve başkalarına muhtaç durumda olan kimse demektir. Dolayısıyla fakirlikten bahseden ayetlerin çoğunda bu mananın kastedildiği görülür. Nitekim yurdunu terk edip günlerce aç susuz dolaşan Hz. Mûsa'nın, "...doğrusu bana indireceğin bir hayra muhtacım (*fakîran*)"³ şeklindeki ifadesinde de, Mekke'den Medine'ye göç eden Muhacirlerden "yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış, fakir muhacirler (*li'l-fukarâi'l-muhâcirîn*)"⁴ diye bahsedilmesinde de yine maddî ihtiyaç göz önünde bulundurulmuştur.

Hadislerde geçen fakirlik kelimesinin de genellikle aynı anlamda kullanıldığı görülür. Hadis kaynaklarının *Zühd* (Dünyaya Rağbet Etmeme) ve *Rikâk* (Kalbe İncelik Verme) gibi bölümlerinde fakirlik ve fakirlerden bahseden çok sayıda hadis/rivayet vardır. Bu hadislerdeki fakirlik kelimesinden de – ayetlerde olduğu gibi – daha çok maddî anlamdaki fakirlik kastedilmiştir. Bu rivayetlerde, fakirlik ve fakirlerden hem övgüyle hem de yergiyle bahsedilmesi dikkat çekicidir. Sözelimi, Peygamber'in (a. s.) "Allah'ım! Fakirlikten (fakirlik fitnesinin şerrinden) sana sığınırım..."⁵ sözleriyle, fakirliğin olumsuz etkileri dikkate alınmak suretiyle istenmeyen bir durum olduğu ifade edilirken; "Bana cennet gösterildi de ahalsinin çoğunun fakirler olduğunu gördüm..."⁶ şeklindeki ifadeleriyle de, fakirliğin toplumsal bir vakıya olduğuna işaret edip

¹ Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/8.

² Bakara, 2/268, 271, 273; Âl-i İmrân, 3/181; Nisâ, 4/6, 135; Tevbe, 9/60; Hacc, 22/28; Nûr, 24/32; Kasas, 28/24; Haşr, 59/8.

³ Kasas, 28/24.

⁴ Haşr, 59/8.

⁵ Nesaî, İstiâze, 14; İbn Hanbel, VI/57, 207.

⁶ Buhârî, Rikâk, 16; Müslim, Zikr, 94; İbn Hanbel, I/234, 359.

fakir insanları ümitsizliğe kapılmamaları konusunda motive etmek maksadıyla söylenmiş sözler olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Zahitliği bir dünya görüşü olarak benimseyen tasavvuf doktrininde ise 'fakr' veya 'fakirliğin' özel bir anlam ve yeri vardır. İlk dönem mutasavvıflar da, fakirliğin maddî anlamını dikkate alarak, mal ve metaı terk etmeyi temel bir prensip olarak kabul etmişlerdir. Nitekim İbrahim b. Edhem gibi sûflerin fakirliğe ilişkin sözleri incelendiğinde bu yaklaşımı görmek mümkündür. O, kendisine on bin dirhem para vermek isteyen birine: "Bu parayla ismimi fakara defterinden silmek mi istiyorsunuz? Hayır, bunu yapamam" diyerek bu konudaki tavrını ortaya koymuştur.⁸ H. III. asırdan itibaren ise, sûfilerin fakirlik kavramına '*felsefi/manevî*' bir mana kazandırdıkları görülür. Buna göre 'fakr', Allah'tan başka herkesten ve her şeyden müstağni olmak ve sadece 'Allah'a muhtaç olmak' demektir. Bu anlamıyla fakir, günlük yiyeceği olmayan, hırpani, üstü başı yırtık ve maddeten yoksul kimse değil, Allah'a muhtaç olma bilinciyle yaşamını sürdüren kimse demektir. Meşhur sûfi Şiblî (v. 334/945) de, fakiri, 'Allah'tan başka hiçbir şeye sahip olmayandır' diye tanımlar. O halde sûflere göre fakr veya fakirlik, azığı olmamak değil, gönlünü mâsivaya karşı yok ve yoksun kılmak demektir.⁹

İSLAM'IN DÜNYAYA BAKIŞI:

Fakir ve fakirlik kavramlarının İslamî literatürdeki anlamlarını bu şekilde ortaya koyduktan sonra, İslam'ın fakirliğe bakışına geçebiliriz. Ancak İslam'ın fakirliğe bakışını tespit edebilmek için önce 'dünya'ya nasıl baktığını ve dünya nimetlerinden ne ölçüde yararlanmaya imkan tanıdığını belirlemek gerekir. Öncelikle belirtmeliyiz ki, İslam, dünyayı dışta görmeyi ve dünya nimetlerine karşı tavır almayı doğru bulmaz. Dünya malı, bir gurur, kibir ve tahakküm aracı olarak insanın iç dünyasına hükmetmeye ve insanı malın, mülkün kulu, kölesi (Abdu-Dînâr) haline getirmeye kalkışmadıkça, hoşgörü ile karşılanmış ve hatta teşvik bile görmüştür. Nitekim Kuran'da, "De ki, Allah'ın kulları için yarattığı ziynetleri ve temiz yiyecekleri kim haram kıldı? De ki: Bunlar dünya hayatında inananlarındır, kıyamet gününde de yalnızca onların olacaktır." ¹⁰ Yine Kuran'ın ifadesine göre, "kadınlar, oğullar, yüklerle altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler"den her biri kendi varlığından çok peşine taktığı hırs ve ihtirastan dolayı aşığlanmıştır.¹¹ Dünya hayatı (hayâtü'd-dünyâ), "bir oyun ve eğlence, bir süs ve övünme, mal ve evlatta çokluk yarışı" olduğu sürece "aldatıcı bir meta" olarak görülür.¹² Bu ayetlere göre, mala malın varlığından dolayı değil, kibir ve gurur metaı, çokluk yarışı olduğu için karşı çıkmıştır. O halde bu tür olumsuzlukları barındırmayan bir dünya hayatı, hem dünyada hem de ahirette mutluluk vesilesi olabilecek meşrû bir nimet olacaktır. Nitekim Kuran'ın Müslümanlara, "Rabbimiz! Bize dün-

⁷ Bu konuda daha fazla rivayet için bkz. A. J. Wensinck, *Concordance et Indices de la Tradition Musulmane (el-Mu'cemu'l-Müfessires li Elfâzi'l-Hadis'i'n-Nebevi)*, Çağın Yay. , İstanbul, 1986, V/186-189.

⁸ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (haz. S. Uludağ), Dergah Yay. , İstanbul, 1991, s. 440-1.

⁹ Ebu'l-Alâ Affî, *Tasavvuf: İslam'da Manevî Hayat*, (trc. E. Demirli-A. Kartal), İz Yay. , İstanbul, 1996, s. 233-4. Fakr'ın tanımı ve daha fazla bilgi için bkz. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 440-9; Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Hakikat Bilgisi), (haz. S. Uludağ), Dergah Yay. , İstanbul, 1982, s. 99-110; Kelâbâzî, *Ta'arruf* (Doğuş Devrinde Tasavvuf), (haz. S. Uludağ), Dergah Yay. , İstanbul, 1979, s. 144-6.

¹⁰ A'râf, 7/32.

¹¹ Âl-i İmrân, 3/14.

¹² Hadîd, 57/20.

yada da ahirette de iyilik ver!"¹³ diye dua etmelerini tavsiyesi bunu göstermektedir. Şunu açıkça belirtmeliyiz ki, dünya mutluluğu ile ahiret mutluluğu birbirini nakzeden iki ayrı olgu değildir. Dolayısıyla ahiret mutluluğunu elde etmek için dünya nimetlerinden vazgeçmek gerekmez. Dahası, ahiret mutluluğu dünyada refah içinde yaşanarak elde edilebilir.

İslam'da hayatı idame ettirmek için çalışmak ve belli ölçüde mal varlığına sahip olmak esastır. Mal mülk sahibi olmak için de emek değerli bulunmuş ve ibadet sayılmıştır. Kuran'da, Allah'ın geceyi dinlenme, gündüzü de geçim temini için yarattığı¹⁴, prensip olarak insanın çalışıp çabalamaktan başka bir kazanç ve başarı yolu bulunmadığı¹⁵ belirtilmiştir. Cuma sûresinde de, Müslümanlara namazdan sonra yeryüzüne dağılarak Allah'ın lütfundan yararlanmaları öğütlenmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber de bir hadisinde: "Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yememiştir"¹⁷ buyururken, bir diğer hadisinde: "Yemin ederim ki, sizden birinin (dağa çıkarak) sırtında bir bağ odun yüklenip getirmesi, başkasına el avuç açmasından daha hayırlıdır"¹⁸ buyurarak emekle elde edilen kazancın kutsiyetine işaret etmiştir. Bunlar gösteriyor ki, İslam, ister üreterek isterse ticaret yoluyla olsun, bireyin çalışıp kazanma girişimlerini meşrû görmüş, hatta teşvik etmiştir. Cuma sûresinde de belirtildiği gibi, ibadet hayatı bile bu teşvik ve kazanma arzusuna bir sınır ve engel koymamıştır. Öyle ki, Yahudiler için cumartesi, Hıristiyanlar için pazar tam bir istirahat ve ibadet günü sayıldığı halde, Müslümanlar için cuma günü, ibadetten sonra hemen iş başına dönecek normal bir gün sayılmıştır. Bu açıklamalar, sanıldığı aksine, İslam'ın ekonomik gelişmeyi engelleyici bir tavrının olmadığını gözler önüne sermektedir.¹⁹

Ancak bütün bu teşviklere bakarak, İslam'ın servet kazanma konusunda hiçbir sınır çizmediği ve tümüyle başıboş bıraktığı da sanılmamalıdır. İslam, mülk edinmenin meşruiyetini iki temel şarta bağlı kılmıştır. Bunlardan birincisi, malın bâtil yollarından elde edilmemesi; ikincisi de, elde edilen malın makbul ve meşrû bir maksada hizmet için harcanmasıdır. Malı yalnızca biriktirip zenginliğiyle böbürlenmek ve kazanca hile karıştırıp servetin doğal dağılımını engellemek, işte İslam'ın asıl karşı olduğu konu budur: Yani eldeki servetle ne tür hayırlar yapılabileceğini hiç düşünmeden sürekli 'saymak ve ona güvenmek.'²⁰ O halde malı kullanmada temel prensip, onun kulu ve kölesi olmak yerine, onu toplumun ve insanlığın hizmetine sunmaktır.²¹

İSLAM'IN FAKİRLİĞE BAKIŞI:

İslam'ın dünya malına karşı herhangi bir olumsuz tutum sergilememiş olması, zenginliğin, istenmeyen ve hoş görülmeyen bir durum değil, aksine yükümlülükleri yerine getirildiğinde teşvik edilen bir yüce değer olduğunu göstermektedir. Buna

¹³ Bakara, 2/201; bkz.

¹⁴ Kasas, 28/73.

¹⁵ Necm, 53/39.

¹⁶ Cum'a, 62/10.

¹⁷ Buhârî, Buyû', 15.

¹⁸ Buhârî, Zekât, 50; İbn Mâce, Zekât, 25; İbn Hanbel, I/167.

¹⁹ Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Der Yay. , İstanbul, 1981, s. 67.

²⁰ Bkz. Hümeze, 104/2-3; Tekâsür, 102/1.

²¹ Ülgener, *Zihniyet ve Din*, s. 68; krş. Muhammed N. Siddikî, *İslam Ekonomi Düşüncesi*, (trc. Y. Kaplan), Bir Yay. , İstanbul, 1984, s. 46-7, 62.

karşın İslam fakirliği de, özlem duyulan bir değer olmak yerine, toplumsal açıdan çözülmesi gereken bir sorun, hatta zararından Allah'a sığınılacak bir musibet olarak değerlendirir ve bu beladan kurtulmak için insanlara çeşitli çareler önerir. Gerçekte İslam'ın yanında başka dünya dinlerinin de, 'güçlülerin zayıflara zulmetmesine engel olmak, muhtaç durumdaki insanlara yardım etmek, yetime babalık edip aç ve açıkta kalanı barındırmak'²² şeklindeki söylemleriyle, yoksulluk sorununu her zaman dikkate aldıkları ve çözümü için çaba sarf ettikleri görülmektedir.

Kuran'da fakirliği öven veya özlenen bir değer olarak gören herhangi bir ayet bulunmadığı gibi, sahih bir hadis de mevcut değildir. Dünya malına karşı aşırı tutkuya bir tepki anlamına gelen zâhitlik ve zahidane yaşantıyı öven sahih hadislerin, fakirliğe övgüyle baktığı şeklinde anlaşılması doğru değildir. Zahitlik için bile züht hayatına imkan sağlayacak dünyalığa ihtiyaç vardır. Gerçekte zâhit kişi, dünya malına sahip olup da onu elinde tutan, fakat asla gönlüne koymayan kimsedir. Hz. Peygamber'in, "Uhud dağı kadar altınım olsa üç günden fazla saklamazdım"²³ şeklindeki sözlerinin bu bağlamda ve dönemin ihtiyaç halindeki toplumsal koşulları dikkate alınarak anlaşılması gerekir. Zira "Dünya malı tatlı ve çekicidir"²⁴ diyen de yine aynı Peygamberdir ve o bu sözleriyle, herkesin kendisi gibi davranamayabileceğini ifade etmiş olmaktadır. Nitekim o, Müslümanların servet edinmelerini onaylamış ve İslam'ın servetle ilgili olarak getirdiği yükümlülüklerin ifa edilmesi koşuluyla zenginliğin bir nimet olduğunu ifade etmişti: "(Meşru yolla kazanılmış) temiz mal, salih bir kul için ne büyük bir nimettir"²⁵. O her ne kadar gerçek zenginliğin gönül zenginliği olduğunu ifade ediyor olsa²⁶ da, onun bu sözlerinden mal zenginliğini yadırgadığı anlaşılmalıdır. Zira o: "Şüphesiz Allah muttakî (Allah'ın emirlerine samimi bir şekilde uyan), zengin ve kendini ibadete vermiş kulu sever"²⁷ buyurur.

Bu konuda Allah'ın, Elçisine zenginliği bir nimet olarak bahsettiğinden bahseden şu ayet oldukça dikkat çekicidir: "Seni fakir bulup zengin etmedi mi?"²⁸ Keza Kuran'da mal sahibi olmanın Allah'ın, kullarına ihsanı olduğundan da bahsedilmektedir: "(O Allah ki,) mallarınızı ve oğullarınızı artırsın, size bahçeler ihsan etsin, sizin için ırmaklar akıtsın. "²⁹ Allah'ın Bedir esirleriyle ilgili olarak Elçisi'ne yaptığı çağrı da son derece dikkat çekicidir: "Ey Peygamber! Elinizdeki esirlere de ki: Eğer Allah kalplerinizde hayır olduğunu bilirse, sizden alınan (fidye)den daha hayırlısını size verir ve sizi bağışlar. "³⁰

Fakirlik konusu, hadislerde daha kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Peygamber'den (a. s.) menkul sahih hadisler, fakirliği gerek ferdî, gerekse toplumsal yaşantıda olumsuz etkileri bulunan, önemli bir tehlike ve tehdit olarak değerlendirir. Pey-

²² Örnek ifadeler için bkz. Kitabı Mukaddes, Süleyman'ın Meselleri, 21/13: "Kim fakirin feryadına kulağını tıkarsa, o da feryat edecek ve kendisine cevap verilmeyecektir. " Ayrıca bkz. Süleyman'ın Meselleri, 22/9; Tesniye, 15/7-8; Matta, 5/41-42; 10/42; Luka, 11/41; 14/12-14: "...Ziyafet verdiğin vakit, fakirleri, sakatları, topalları, körleri çağır; mutlu olursun; çünkü onların sana karşılık yapacak bir şeyleri yoktur; fakat salihlerin kıyametinde karşılık verilir. "

²³ Buhârî, Zekât, 4; Müslim, Zekât, 10.

²⁴ Buhârî, Cihâd, 37; Müslim, Fiten, 26.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV/197, 202.

²⁶ Buhârî, Rikâk, 4; Müslim, Zekât, 40; Tirmizî, Zühd, 40.

²⁷ Müslim, Zühd ve Rekâik, 11.

²⁸ Duhâ, 93/8.

²⁹ Nûh, 71/12.

³⁰ Enfâl, 8/70.

gamber (a. s.) çok açık bir dille fakirliğin istenmeyen ve sakınılması gereken bir durum olduğuna işaret etmiştir.³¹ Nitekim kendisi bizzat "Allah'ım! Fakirlikten (fakirlik fitnessinin şerrinden) sana sığınırım..."³² diye Allah'a dua ve niyazda bulunurken, etrafındakilere de şu tavsiyede bulunmuştur: "Fakirlikten, kıtlıktan, zilletten, zulmetmekten ve zulme uğramaktan Allah'a sığın. "³³ Keza onun döneminde toplumun refahını sağlamak ve fukaralığa engel olmak için ciddi tedbirlerin alındığı da bilinmektedir. Sözelimi, muhacirlerle ensar arasında kardeşlik akdi yapılması (muâhât), kölelerin azât edilmesi, kamu yararına vakıf ve yatırımların teşvik edilmesi, kefare, zekat, fıtır sadakası, infak, nafaka gibi fakirleri kalkındırmaya yönelik dinî mükellefiyetler, gerektiğinde borçlu ve fakirlere devlet bütçesinden destek sağlanması bu gibi tedbirlerdendir.³⁴

İSLAM GELENEĞİNDE FAKİRLİK:

İslam'ın temel kaynaklarında dünya nimetlerinden yararlanmayı ve zenginliği onaylayan, fakat fakirliği çözümlenmesi gereken bir sorun olarak gören bu bakış açısına rağmen, tarih boyunca İslam toplumlarında bu anlayışın yeterince hakim olduğu da söylenemez. Yaşanan gelişmeler gösteriyor ki, toplumda bir kesim kendini servet, lüks ve ihtişamın kollarına bırakıp İslam'ın koyduğu ilkeleri göz ardı ederken; bir kesim de dünyadan tümüyle elini eteğini çekerek dünya nimetlerine karşı ilgisiz fakir bir yaşantıyı tercih etmiştir. Özellikle İslam dışı kültürlerin etkisiyle "dünyaya karşı soğuk duranlar" anlamındaki "zühhâd" adı verilen bir zümrenin ortaya çıkışı ve sonrasında bu zihniyetin daha da güçlenerek tasavvufta kendine yer bulması, bu akımın İslam dünyasında toplumsal hayatı derinden etkilemesine yol açmıştır.³⁵ Bu anlayışı benimseyenlerin, İslam'ın 'aktif iradeci' tevekkül anlayışına rağmen, olup bitene seyirci kalmaktan ibaret olan pasif bir teslimiyeti savunmaları, ekonomik hayata katkıda bulunmak için sarfedilen emeği gereksiz bir uğraş, bir külfet olarak görmeleri, geleceği değil ân'ı yaşamayı hedef edinmeleri ve nihayet *fakr* ilkesiyle dünya galesine katılmak yerine tam bir yokluk ve yoksulluk söylemini seçmeleri, toplumu derinden etkilemiştir.³⁶ Bu zihniyetin bir yansıması olarak tasavvufî eserlerde dünyadan nefret etmenin ve fukarâ bir hayat sürmenin faziletinden bahseden müstakil bölümler oluşturulmuş ve hatta inandırıcı olmak için hadisler uydurulmuştur.³⁷

Sûfîlerin eserlerinde, halkı ibadete teşvik etmek maksadıyla dünyayı ve dünya nimetlerini kötöleyen, zenginliği yeren, fakirliği öven ve teşvik eden çok sayıda rivayet yer almaktadır. Sûfîler, dünya ile olan ilişkileri asgariye indirme, yeme, içme, uyuma ve dinlenme gibi tabii ihtiyaçları azaltma amacını taşıyan zühd ve fakr anlayışlarını delillendirmek için bu tür rivayetlere başvurmuşlardır. Hemen belirtelim ki,

³¹ İbn Hanbel, II/231, 250, 410; Nesaî, Vesâyâ, 1; Zekât, 60; İbn Mâce, Vesâyâ, 4.

³² İbn Hanbel, VI/57, 207; Ebû Dâvud, Edeb, 101; Nesaî, İsti'âze, 14, 16; Sehi, 90.

³³ İbn Hanbel, II/540.

³⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Yusuf el-Karadavî, *Müşkiletü'l-fakr ve keyfe âlecehe'l-İslâm*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 37 vd.

³⁵ Süleyman Uludağ, "Dünya", TDVİA. , X/23.

³⁶ Ülgener, *Zihniyet ve Din*, s. 71-2.

³⁷ Bu tür uydurma rivayetlerin olumsuz etkileri hakkında yapılmış bir çalışma için bkz. Akif Köten, "Müslümanların Dünyaya Bakışlarında Hadis Diye Uydurulmuş Sözlerin Etkisi", *Zihniyet Değişiklikleri ve Çağdaşlaşma Sempozyumu*, Ensar Vakfı Yay. , Bursa, 1990, s. 55-61.

konuyla ilgili yapılan istatistikî bir değerlendirmeye göre, mutasavvıfların kullandığı bu rivayetler içerisinde sahih/otantik nitelikli olanlar bulunduğu gibi, önemli ölçüde uydurma rivayetler de mevcuttur.³⁸ Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in dilinden fakirliğe şöyle özendirilmektedir: "Fakirlik benim ıftiharımdır, onunla övünürüm."³⁹ "Müminin dünyadaki hediyesi fakirliktir."⁴⁰ Bir diğerinde, fakirliğin bir yüz akı olduğu ifade edilecektir: "Fakirlik, mümine atın yanağındaki dizgin ve alındaki beyazlıktan daha süslüdür."⁴¹ Peygamber'e (a. s.), fakirliğin yanında zenginliğin hiçbir değeri olmayacağı söylenecektir: "Fakirliğin sana geldiğini gördüğünde, onu 'hoş geldin ey salihlerin şiarı' diye karşıla. Zenginliğin sana yöneldiğini gördüğün zaman da ona 'yakında cezası çekilecek bir günah' de."⁴²

Allah katında yegane değer ölçüsü iman, salih amel ve takva olduğu halde, suflere göre ahirette en büyük mükafatı fakirler elde edeceklerdir: "Her şeyin bir anahtarı vardır. Cennetin anahtarı da fakirleri ve miskinleri sevmektir. Sabırlı fakirler Allah Teâla ile beraber bulunacaklardır."⁴³ Hatta Peygamber'in (a. s.) fakir olarak ölmeyi istediği belirtilecektir: "Allahım, beni fakir olarak öldür, zengin olarak öldürme ve beni kıyamet günü miskinler zümresinde haşret."⁴⁴ Allah'ın helal kıldığı dünya nimetlerine karşı da olumsuz bir tavır takınmak gerektiği vurgulanacaktır: "Dünyadan sakının. Çünkü o, Hârut ve Mârut'tan daha büyüleyicidir."⁴⁵ Süfilere eserlerinde, Kuran'ın "Allah'ın sana verdiği (nimetler) ile ahiret yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma!"⁴⁶ uyarısına uymayacak yaklaşımları çağrıştıran daha pek çok rivayet mevcuttur.⁴⁷

İslam karşıtları (*Zındıklar*) da bu tür rivayetlerin ortaya çıkmasında önemli rol oynamışlardır. Amaçları fakiri zengine düşman edip kıskançlık duygularını kamçılayarak bölücülük yapmak ve toplumsal bir kriz meydana getirmektir. Zındıklar, fakirliğin övülecek bir nitelik olduğunu Peygamber'e (a. s.) şöyle ifade ettirmek istemişlerdir: "Fakirlik benim övücümüdür."⁴⁸ Peygamber'in duası da fakirlerle birlikte

³⁸ Bkz. Ahmet Yıldırım, "Tasavvufun Temel Dayanaklarının Hadislerdeki Dayanakları", T. D. V. Yay. , Ankara, 2000, s. 411-412.

³⁹ es-Sehavi, *Mekâsîdül-Hasene*, Bağdat, 1956, s. 480; Aliyyu'l-Kari, *el-Esrârü'l-Merfûa Fi'l-Afâbari'l-Mevdûa*, (thk. M. Lutfi es-Sabbağî), Beyrut, 1986, s. 254. İbn Hacer el-Askalânî, bu hadisin uydurma olduğunu ifade ederken, Sübkî de, Hz. Peygamber'i fakir gösteren rivayetlerin aslının olmadığını söyler. Bkz. *Tabâkâtü's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, (thk. Mahmud M. et-Tanâhî), Cize, 1992, III/134.

⁴⁰ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, Dâru Sâdir, trz. , I/243; Ebû Hâmid el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut, 1992, IV/287.

⁴¹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, I/243; Gazzâlî, *İhyâ*, IV/287.

⁴² Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, II/194; Gazzâlî, *İhyâ*, IV/288. Sübkî, bunun Peygamber'e ait bir hadis değil, İsrailiyat menşeli bir söz olduğunu söyler. Bkz. Es-Sübkî, *Tabâkâtü's-Şâfiyye*, VI/366.

⁴³ Kuşeyrî, *Kuşeyri Risâlesi*, s. 440. İbn Arrâk, rivayetin mevzu olduğunu belirtmiştir. Bkz. *Tenzîhu's-Şeriatil-Merfûa anil-Mevdûa*, Beyrut, 1981, II/286.

⁴⁴ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kâtu'l-Kulûb*, I/263. İbn Adî ve Zehebî bu rivayetin zayıf ve güvenilir olmayan raviler tarafından rivayet edildiğini belirtmişlerdir. Bkz. İbn Adî, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, Beyrut, 1988, III/10; ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İtidâl fi Nakdi'r-Ricâl*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, trz. , I/645; el-Acluni, *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilu'l-İlbas*, Beyrut, 1351, I/181.

⁴⁵ Ali el-Hindi, *Tezkiretu'l-Mevdûât*, Beyrut, 1399, s. 178; Mevlânâ, *Mesnevî*, (trc. V. İzbudak), İstanbul, 1991, I/256.

⁴⁶ Kasas, 28/77.

⁴⁷ Süfilere eserlerinde yer alan bu rivayetlerin tespitinde Ahmet Yıldırım'ın "Tasavvufun Temel Dayanaklarının Hadislerdeki Dayanakları" adlı çalışmasının "Zühd ve Fakirlikle İlgili Hadisler" bölümünden istifade edilmiştir (s. 383-412). Bu tür rivayetler ve değerlendirmeler için ayrıca bkz. Bilal Saklan, *Kâtu'l-Kulûb'daki Tasavvufî Hadislerin Hadis Metodolojisi Açısından Değeri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 1989, s. 239-71, 334-50.

⁴⁸ Ali el-Hindi, *Tezkiretu'l-Mevdûât*, s. 179; Ali el-Kari, *el-Kubrâ*, s. 57

haşrolmak şeklinde olacaktır: "Allahım! Beni ve ümmetimi fakir olarak yaşat ve beni fakirler zümresi içinde haşret"⁴⁹ Fakire eziyet etmek büyük günahlara sebebiyet verecektir: "Kim mümin bir fakire haksız olarak eziyet ederse, sanki o on defa Mekke'yi ve Beytül-Makdis'i yıkmış gibi ve sanki o (Allah'a yakın olan) bin melek öldürmüş gibi olur"⁵⁰ Affetme işi de Allah'tan alınıp fakire verilecektir: "Fakirler zenginlerin mendilleridir. Zenginler günahlarını fakirlerle silerler"⁵¹ Hatta Allah fakirlerden özür dileyecek duruma düşürülecektir: "Allah kıyamet günü fakirlerden özür diler."⁵² Bu durumda fakirler ne yaparsa yapsın, Allah için affetmekten başka çare olmayacaktır: "Muhakkak Allah fakirleri kıyamet günü affeder"⁵³.

Fakirlik övünülecek bir husus olduğuna göre, zenginliğin yerilmesi de doğal karşılanmalıdır. Nitekim fakir bir kimsenin zengin bizzat kendisi ile değil, çocuğuyla bile oturması yasaklanacaktır: "Zenginlerin çocukları ile beraber oturmayınız, zira onların fitnesi bakire kızın fitnesinden daha şiddetlidir"⁵⁴ Peygamber'in dilinden toplumda en kötü sınıfın zenginler sınıfı olduğu ifade edilecektir: "Ümmetin en şerlisi kimdir, denildi. Resûlullah, zenginlerdir, dedi."⁵⁵ Hatta zenginlik nifak alameti olarak belirtilecektir: "Zenginlik, nifakı kalpte suyun baklagilleri büyüttüğü gibi büyütür."⁵⁶ Fakirin yemeği lezzetli, zengininki ise lezzetsiz olacaktır: "Muhakkak Allah zenginlerin yemeğinin lezzetini fakirlerin yemeğine nakletmiştir."⁵⁷

Fakirlerin zenginlere olan üstünlüğü ahirette de devam edecektir. Cennetin anahtarı fakirlerin elinde olacak, doğal olarak fakirler cennete zenginlerden daha önce gireceklerdir. Hatta zenginlerin cennete girmesi bile fakirlerin insafına bırakılmıştır. Enes b. Mâlik'e dayandırılan bir rivayette şöyle denilecektir: "Biz Resûlullah'ın yanında idik. Cibril geldi ve şöyle dedi: Ey Allah'ın Resulü! Ümmetinin fakirleri zenginlerden beş yüz sene önce cennete girerler."⁵⁸ Veya sürede biraz tasarrufa gidilecek " Müslüman fakirler cennete zenginlerden kırk yıl önce girerler"⁵⁹ denilecektir.

İslam'ın emrettiği kardeşlik duyguları içinde insanların birbirine hürmet, saygı ve sevgi göstermesi gerekirken, bu konuda zenginlere yönelik tutum hemen değişecek ve şöyle denilecektir: "Kim zengine zenginliğinden dolayı tevazu gösterirse dininin üçte biri gider",⁶⁰ başka bir rivayette: "Allah, malından dolayı zengine tevazu gösteren fakire lanet eder. Fakirlerden kim böyle yaparsa dininin üçte biri gider"⁶¹

⁴⁹ Celâleddin es-Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnâa Fi'l-Ahâdisi'l-Mevdûa*, Mısır, trz. , II/324; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzi, *Kitâbu'l-Mevdûât*, Medine, 1968, III/142.

⁵⁰ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeriatî'l-Merfûa ani'l-Mevdûa*, Mısır 1375, II/316; Suyûtî, *Zeylu'l-Alâi'l-Masnâa*, (thk. Seyyid M. Ma'sukuli), Hindistan, 1303, I/191.

⁵¹ İbnu'l-Cevzi, *Mevdûât*, II/154; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, II/128; Ali el-Hindi, *Tezkiretu'l-Mevdûât*, s. 64.

⁵² Beşir Zafir el-Ezherî, *Tafiziru'l-Müslimin mine'l-Ehâdisi'l-Mevdûa*, Mısır, 1903, s. 87.

⁵³ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, II/317.

⁵⁴ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, II/214; Ali el-Hindi, *Tekiretu'l-Mevdûât*, s. 189.

⁵⁵ Ali el-Hindi, *Tezkiretu'l-Mevdûât*, s. 178.

⁵⁶ Muhammed el-Guzi, *el-Itkân Ma Yuhsinu Mine'l-Ahâbâri'd-Dâireti Alâ'l-Elsine*, (thk. Halil M. el-Arabi), Kahire, 1415, I/1169.

⁵⁷ Muhammed Kavukcı, *el-Lu'luu'l-Marsû' fima Kile la Asla lehu ev bi Aslıhi Mevdû*, Mısır, trz. , s. 26; Sehâvî, *Mekâsidu'l-Hasene*, s. 119.

⁵⁸ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, II/233.

⁵⁹ el-Ceberî, *el-Müştehir Mine'l-Hadisî'l-Mevdûa Ve'd-Daife*, I/31

⁶⁰ Ali el-Hindi, *Tekiretu'l-Mevdûât*, s. 178; Ali el-Kari, *el-Kubrâ*, s. 339.

⁶¹ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, II/287; Suyuti, *el-Leâli'l-Masnâa*, II/323

denilmiştir. Mümine zenginlik değil fakirlik ve zilletin yakıştığı vurgulanacaktır: "Mü'min için ölüm hayattan, fakirlik zenginlikten, zillet izzetten hayırlıdır".⁶²

Bunların tümüyle İslamî düşünceye aykırı olduğu ortadadır. Zira böyle bir anlayış, Müslüman bireyi dünya hayatından uzaklaştırıp, ona bir lokma-bir hırka anlayışını bile fazla görerek başkalarına kul ve köle yapmayı amaçlamakta, zillet ve atâlet içinde yaşamaya teşvik etmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, bu anlayış, İslam toplumlarında öteden beri etkisini göstermiş ve toplumsal hayatta silinmesi zor, kalıcı izler bırakmıştır. Bu gün ekonomik yönden geri kalmış İslam ülkelerinin dışa bağımlı hale gelmesinde, bu anlayışın önemli ölçüde rol oynadığını söylersek, sanırım yanılmış olmayız. Bu, aynı zamanda Müslüman toplumların siyasî ve ekonomik alandaki bağımsızlığına karşı önemli bir tehdit anlamına da gelmektedir. Ayrıca bu anlayışın İslam toplumunun düşünce dünyasına, İslam karşıtı gruplarca sokulmaya çalışılmış olması da oldukça manidardır. İslam toplumunu medeniyetler arası yarış ve rekabette geri plana itmeyi amaçlayan böylesi bir anlayışa İslam'ın hoşgörüsüyle baktığını söylemek hiçbir şekilde mümkün değildir.

FAKİRLİĞİN İNSAN YAŞAMINDAKİ OLUMSUZ ETKİLERİ:

İslam'ın istenmeyen bir durum olarak gördüğü fakirlik, bilindiği gibi insanın ferî ve toplumsal yaşamını olumsuz yönde etkilemektedir. Fakirlik, insan hayatı için inanç, ahlak, düşünce, aile ve sosyal gereksinimler açısından büyük bir tehdit oluşturmaktadır.⁶³ Buna göre;

1. Fakirlik, yaşam standardı yüksek, müreffeh zengin insanlarla birlikte yaşayan fakir kimselerin "*inançları üzerinde*" önemli bir tehdit oluşturur. Bu nedenle inanç yönünden en tehlikeli afetlerden biri sayılır. Zira fakirlik böyle bir ortamda, ilahî düzenin varlık düşüncesi ve rızık paylaşımına ilişkin şüpheler doğmasına neden olur. Esasen fakirliğin neden olduğu böylesi bir inanç sapmasının temelinde, insanlar arasında rızık adaletsiz dağıtıldığı düşüncesi yatmaktadır. Nitekim Peygamber (a. s.) de "Fakirlik neredeyse küfür olacaktır"⁶⁴ ve "Allahım, fakirlik ve inançsızlık-tan/küfürden sana sığınırım!"⁶⁵ sözleriyle bu tehlikeye işaret etmiştir. Keza selef uleması da konunun önemini şöyle bir mecazla vurgulamışlardır: "Fakirlik bir beldeye girdiğinde küfür ona: 'beni de yanına al' diye seslenirmiş. " Meşhur sûfî Zunnûn-u Mısırî (v. 245/859) de bu konuda şöyle dermiş: "İnsanların en inançsız, sabırsız ihtiyaç sahibi (fakir) kişidir. İnsanlar arasında sabırlı olanlar ne kadar da azdır!"⁶⁶

⁶² İbn Arrâk, *Tenzihü's-Şeria*, II/394. Bunların dışında İstanbul Süleymaniye Kütüphanesinde yalnızca fakirlerin faziletine tahsis edilmiş daha birçok risale mevcuttur. Ebu Said Ahmed b. Hasan et-Tusi'nin "Hadis-i Erbain fi Fazileti'l-Fukara" (Hasan Hüsnü Paşa Ksm. Nr. 249/3, *Risale*, vrk. 71-74) isimli risalesi ile müellifi belli olmayan "Risale fi'l-Hadisî'd-Dâle alâ Fadl'l-Fukara" (Nafiz Paşa Ksm. Nr. 157, *Risale*, vrk. 1a-10b) isimli risale metinde verdiğimiz haberlerle doludur. Ayrıca XVI. asır şairlerinden Rihletî'nin "Dervişlerin Ahvaline Fakirlerin Faziletine" dair Türkçe manzum olarak yazdığı kırk hadisinde fakirlerle ilgili uydurma hadislere yer verilmiştir. (Bkz. Dil tarih Coğrafya Fakültesi, İsmail Saip Tuncelip Yazmaları, nr. 3254). Zındıkların uydurdukları hadislerin ve konuyla ilgili bu çalışmalarının tespitinde Prof. Dr. Sadık Cihan Bey'in henüz yayımlanmamış "Zındıklar ve Hadis Uydurmacılığı" konulu araştırmasından istifade edilmiştir.

⁶³ Geniş bilgi için bkz. Karadavî, *Müşkiletiü'l-fakr*, s. 14-19.

⁶⁴ Muhammed b. Selâme el-Kudâ'î, *Müsnedü's-Şihâb*, (thk. Hamdî b. A. es-Seleff), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, I/342.

⁶⁵ Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, (thk. Kemal Yusuf el-Hût), Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1409, III/50; İbn Hanbel, V/36, 39, 42; Ebû Dâvud, *Edeb*, 101; Nesaî, *İsti'âze*, 14, 16; *Seliv*, 90.

⁶⁶ Karadavî, *Müşkiletiü'l-fakr*, s. 14.

2. Fakirlik, insanın "*ahlak ve yaşantısı üzerinde*" de olumsuz bir etkiye sahiptir. Fakir insan, ihtiyaçlarını karşılayacak bir çok şeyden mahrum kaldığı gibi, erdemli üst düzey ahlakî bir anlayış ve yaşantıdan da yoksun durumdadır. Bu durum özellikle mesut ve mutlu bir yaşantı süren insanlar arasındaki fakirler üzerinde etkisini daha fazla hissettirir. Bu nedenle denilir ki, 'Midenin sesi, vicdanın sesinden daha güçlüdür.' Fakirlik, dinî değerler üzerinde olduğu gibi, ahlakî değerler ve adalet anlayışı üzerinde de şüpheler oluşturur. Nitekim Hz. Peygamber fakirliğin insan hayatı üzerinde yarattığı bu baskı ve olumsuzluğa şöyle işaret etmiştir: "Hediye, hediye olduğu sürece onu alın. Eğer borcunuza karşılık bir rüşvet ise ondan sakının. Siz borcunuzu vermiyor değilsiniz, sadece ihtiyaç ve fakirliğiniz size engel oluyor."⁶⁷ Keza borç yüzünden fakir duruma düşmüş kimsenin halini de şöyle tasvir eder: "Kişi borca batıp (fakir duruma düştüğünde) konuşur fakat yalan söyler; söz verir fakat sözünde durmaz."⁶⁸ Peygamber (a. s.), fakirliğe nispetle zenginliğin ahlakî açıdan insana kazandırdığı üstün niteliklerden de şöyle bahseder: "Zengin bir adam geceleyin infak etmek ister, fakat verdiği sadaka farkında olmadan bir hırsıza gider. İnsanlar onun hakkında ileri geri konuşmaya başlarlar. Ertesi gece tekrar sadaka vermek ister, bu kez de sadakası zinakar bir kadına gider. İnsanlar yine verdiği sadakanın zinakar birine gittiği için ileri geri konuşurlar. Sonra rüyasında kendisine şöyle seslenilir: 'Senin sadakaların makbul oldu. Hırsıza verdiği sadaka, belki onu bu günahtan vazgeçirerek namuslu bir adam olmasına vesile olur. Zinakar kadına verdiği sadaka da, belki onu zinadan uzaklaştırarak iffetli bir kadın olmaya sevk eder."⁶⁹ Peygamber'in (a. s.) bu hadisinden çıkan sonuca göre, varlıklı olmak, iyi niyetle eyleme geçirildiğinde toplumda ahlakî değerlerden yoksun kalmış veya günah batağına saplanmış bazı insanların kurtuluşuna vesile olabilmektedir.

3. Fakirlik, insanın yalnızca manevî ve ahlakî yönünü tehdit etmekle kalmaz aynı zamanda onun "*düşünce dünyasını*" da olumsuz yönde etkiler.⁷⁰ Kendisinin ve ailesinin zorunlu ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz durumdaki sorumlu yoksul bir insanın, derin düşüncelere dalıp fikir üretebilmesi imkansızdır. Kafası sorunsuz olmayan kimsenin düşüncesi dağınık olduğundan belli bir konu üzerinde yoğunlaşması ve doğru karar vermesi mümkün değildir. Modern psikoloji biliminin de işaret ettiği gibi, bu durum insanın ruh sağlığını ve doğru düşünme yeteneğini olumsuz yönde etkilemektedir. Hz. Peygamber'in, "Hakim kızgınlık halinde hüküm vermesin!"⁷¹ şeklindeki ifadesi de böylesi bir olumsuzluk dikkate alındığı için dile getirilmiş olmalıdır. Nitekim İslam hukukçuları, düşünme yetisinde oluşturduğu olumsuzluğu dikkate alarak kıyas yoluyla, aşırı açlık, susuzluk ve ihtiyaç halinde de aynı hükmün geçerli olduğunu belirtmişlerdir.

4. Fakirlik "*aile düzenini*" de tehdit etmektedir. Ailenin kuruluşu, devamı ve işleyişinde yadsınamayacak olumsuzluklar doğurur.⁷² Nitekim ailenin kurulma aşamasında, fakirliğin gençler ve evlenecek çiftler arasına giren en büyük engellerden biri

⁶⁷ Ebû Nu'aym el-İsbahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1405, V/165; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*, (thk. Muhammed Şekûr), el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1985, II/42.

⁶⁸ Buhârî, *İstîkrâz*, 11; Müslim, *Mesâcid*, 129; Ebû Dâvud, *Salât*, 149; İbn Hanbel, VI/89, 244.

⁶⁹ Müslim, *Zekât*, 78; Nesâî, *Zekât*, 47; İbn Hanbel, II/322.

⁷⁰ Karadavî, *Müşkiletü'l-fakr*, s. 16.

⁷¹ Buhârî, *Ahkâm*, 13; Müslim, *Akdiye*, 16; Ebû Dâvud, *Akdiye*, 9; İbn Hanbel, V/36-8, 46, 52.

⁷² Karadavî, *Müşkiletü'l-fakr*, s. 18.

olduğunda hiç şüphe yoktur. Zira fakir bir kimsenin evlilikte aranan mehir, nafaka temini ve ekonomik bağımsızlık gibi engelleri aşması mümkün değildir. Bu nedenle Kur'an, bu gibi kimselere iffetlerini korumaları ve sabırlı olmaları tavsiyesinde bulunur: "Evlenme (imkanı) bulamayanlar, Allah kendilerini lütfundan zengin kılincaya kadar iffetlerini korusunlar!"⁷³

Toplumumuzda evlilik aşamasındaki bazı insanların yoksulluk ve imkansızlık yüzünden evliliğe kalkışamadıkları bir gerçektir. Hakikaten bu, Kur'an'ın da önemle üzerinde durduğu kadim bir sorundur. Kur'an aile büyüklerine, evlendirilecek erkeğin seçiminde adalet ölçüsüne riayet etmeleri ve yalnızca malı değil, iffet ve erdemliliği de dikkate almaları tavsiyesinde bulunur: "İçinizden bekarları, köle ve cariyelerinizden salih (iffet ve erdemli) olanlarla evlendirin. Bunlar eğer yoksul iseler, Allah lütfuyla onları zengin kılar."⁷⁴

Fakirlik, aile hayatının devamlılığını da baskı altında tutar. Bu durum bazen ahlakî değerleri aşarak istemeyerek de olsa eşler arasında ayrılığa sebep olabilir. Nitekim İslam hukukçuları bunu dikkate almışlardır. Hukuk, "zarar vermek de zarara uğramak da meşru değildir"⁷⁵ hükmü gereğince, erkeğin nafaka temininde zorlanması ve çaresiz kalması durumunda kadının uğrayacağı zararı önlemek için hakime, kadını erkeğinden boşanma yetkisi tanımıştır.

Fakirlik, aile bireyleri arasındaki ilişkilerde aile yaşamının ahengini bozacak olumsuzluklar da doğurur. Mesela fakirlik, bireyler arasındaki sevgi ve saygı bağlarının kopmasına neden olabilir. Bu konuda Kur'an'ın da çok açık tarihî bir gerçeğe tanıklık ettiğini görürüz. Kadim Arap toplumunda bazı insanlar aşırı fakirlik korkusu veya fakirliğe düşme endişesiyle çocuklarını göz göre göre öldürürlerdi. Bu, insan için yüz kızartıcı büyük bir suçtur. Zira böylelikle beşerî erdemlilik ayaklar altına alınmaktadır. Kur'an, insanları böyle bir suçu işlemekten şiddetle sakındırır: "...Yoksulluk korkusuyla (*min imlâkîn*) çocuklarınızı öldürmeyin; sizin de onların da rızkını biz veriyoruz."⁷⁶ Bir başka ayette de: "Fakirlik endişesiyle (*haşyete imlâkîn*) çocuklarınızı öldürmeyin; onların da sizin de rızkını biz veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur."⁷⁷ Birinci ayette geçen "*min imlâkîn*" ifadesi, fakirliğin bizzat mevcut olduğunu gösterirken, ikinci ayetteki "*haşyete imlâkîn*" ifadesi de, her ne kadar bilfiil mevcut olmasa da fakirlik endişesi taşıdığına işaret etmektedir. Fakirlik, her ne kadar zorlu ve istenmeyen bir durum olsa da, asla masum bir çocuğun öldürülmesini maruz gösterebilecek bir neden olamaz. Nitekim Peygamber (a. s.) da bu suçu, şirk gibi affedilmesi mümkün olmayan büyük günahlar arasında saymıştır. Peygamber'e (a. s.): "Hangi günahın sorumluluğu daha ağırdır?" diye sorulmuş, o: "Seni yarattığı halde Allah'a ortak koşmandır" demiştir. "Sonra hangisidir?" diye sorulunca, o da: "Rızkına ortak olacağı (ve fakir düşeceğinden) korkarak çocuklarını öldürmendir" buyurmuştur.⁷⁸

Bu da gösteriyor ki, İslam, ekonomik olumsuzlukların insan yaşamındaki etkisini kabul etmektedir. Bu ekonomik etkenler bazı dönemlerde kimi insanların babalık şefkati gibi temel fitrî duyguları üzerinde bile olumsuz etkiye neden olabilmektedir.

⁷³ Nûr, 24/33.

⁷⁴ Nûr, 24/32.

⁷⁵ Muvatta', *Akdiye*, 31; İbn Mâce, *Afâkâm*, 17; İbn Hanbel, V/327.

⁷⁶ En'âm, 6/151.

⁷⁷ İsrâ, 17/31.

⁷⁸ Buhârî, *Tefsîru sûre* 2, 2, 25; Tevhîd, 40, 46; Müslim, *İmân*, 14, 42; Ebû Dâvud, *Talâk*, 40 vd...

Ancak bu gibi istisnaî durumlar, bütün insanlar için her dönemde, her bölgede ve her koşulda geçerli kriterler değildir. Burada hiç şüphesiz insanların yaşamını ve ilişkilerini düzenleyen daha pek çok etken vardır. Sözelimi dinî ve ahlakî etkenlerle psikolojik ve sosyolojik etkenlerin, insan yaşamı üzerindeki etkisi yadsınamayacak boyutlardadır. Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli husus şudur ki, fakirlik, tarihte olduğu gibi günümüzde de binlerce ve hatta milyonlarca insanın hayatını tehdit eden köklü ve temel bir sorundur. İnsanlığın bu esaretten kurtulabilmesi için, temel insanî değerleri merkeze alan evrensel bir anlayışla hareket edilmesi gerekir.

5. Fakirlik "*toplumsal düzeninin istikrarı*" için de önemli bir tehdittir. Toplumun güvenliği, huzuru ve devamlılığını zaafa uğratabilecek bir tehlikedir. Aynı toplumda yaşayan insanların hayat şartlarında büyük farklılıklar gözleniyorsa, bu durum tabii olarak toplumda huzursuzluğun doğmasına neden olacaktır. Nitekim aç insanlar Ebû Zerr gibi düşünmek durumunda kalabilirler. O diyor ki: "Evinde yemeye azığı olmayan kimse nasıl oluyor da kılıcını insanlara doğrultmuyor, şaşarım."⁷⁹

Fakirlik, eğer kaynak yetersizliğinden ve nüfus çokluğundan ileri geliyorsa, bunu sabırla karşılamak mümkündür. Fakat yoksulluk toplumda servetin haksız paylaşımından, bazı nüfuzlu insanların başkalarının haklarını gasbetmelerinden veya küçük bir azınlığın haksız kazançla şaşaalı bir yaşam sürmesinden kaynaklanıyorsa, bu durumda vicdanlar harekete geçecek, fitne ve anarşi doğacak, insanlar arasındaki sevgi ve kardeşlik bağları tümüyle ortadan kalkacaktır. Toplumda gecekondularla saraylar, kölelerle efendiler, bir lokma ekmeğe muhtaç insanlarla servetin şımartıkları bir arada bulunduğu ve göz göze geldiği sürece, o toplumda kin ve düşmanlık her zaman var olacaktır. Dahası huzur ve sükunun kaybolduğu böylesi bir kaotik ortamda yer altı dünyası ve bölücü akımlar boy gösterecek, bu yoksul ve mutsuz kesimin duyguları istismar edilecek ve sonuçta bu insanlar sosyal patlamaya hazır potansiyel bir tehlike haline geleceklerdir.

Fakirlik, aynı zamanda milletlerin egemenliği ve bağımsızlığı için de bir tehdit olabilmektedir. Millî servetin paylaşımında mahrum bırakılmış ve hayatı yokluklar içerisinde geçmiş yoksul bir bireyin gönlünün, vatan savunması ve millî değerleri koruma duygusundan yoksun kalması olası bir durumdur. Çünkü ne vatani onun aç ve açıkta kalmasına çare olmuş, ne de aynı milliyeti paylaştığı insanlar ona yardım eli uzatıp derdine çare olabilmişlerdir. Dolayısıyla böyle bir bireyin ihtiyaç halinde yurduna ve yurttaşlarına sırt çevirmesi, vatani uğruna fedakarlıktan kaçınması çok uzak bir ihtimal değildir. Vatanın en güzel nimetlerinden başkaları istifade ederken, yoksulluk içinde yaşadığı yurdu savunma görevine bu şahsiyetin büyük bir arzu ve istekle koşmasını beklemek olası bir durum değildir. Bu nedenledir ki, sosyal hukuk devletleri, yurttaşları arasında hiçbir ayırım gözetmeden sosyal adaletin sağlanmasını ve refahın tüm toplum kesimlerine yaygınlaştırılmasını en büyük hedef olarak belirlemişlerdir.

SONUÇ:

Dünya hayatına sırt dönmeyi ve nimetlerine karşı tavır almayı doğru bulmayan İslam, fakirliği özlem duyulan bir değer olarak değil, toplumsal açıdan çözülmesi ve hatta zararından Allah'a sığınılması gereken bir sorun, bir musibet olarak görmüş ve bu beladan kurtulmak için de insanlara çeşitli çareler önermiştir. Bu bağlamda İslam,

⁷⁹ Kardâvî, *Müşketü'l-Fakr*, s. 18.

Müslümanların servet edinmelerini onaylamış ve servetle ilgili yükümlülüklerle uyulması koşuluyla zenginliğin bir nimet olduğunu kabul etmiştir. Peygamber'den (a. s.) gelen otantik rivayetler de, fakirliği beşerî hayatta olumsuz etkileri bulunan ve sakınılması gereken önemli bir tehdit ve tehlike olarak değerlendirmiştir.

İslam'ın ve Elçisinin bu tavrına rağmen, Müslüman bireyi dünya hayatından uzaklaştırıp, bir lokma-bir hırka anlayışıyla, onu zillet ve atâlet içinde yaşamaya teşvik eden sûfi kesim ise, zayıf ve uydurma rivayetlerden destek alarak, İslam'ın 'aktif iradeci' tevekkül anlayışını bir kenara bırakıp pasif bir teslimiyet anlayışını savunmuş, ekonomik hayatı canlandırmak için sarf edilen emeği gereksiz bir uğraş olarak görmüş, geleceğe yatırım yapmak yerine şimdiki anda kalmış ve nihayet öngördüğü '*fakr*' ilkesiyle dünya meşguliyetine katılmak yerine tam bir yokluk ve yoksulluk söylemini seçmiş ve bu anlayışıyla da toplumu derinden etkilemiş ve silinmesi zor, kalıcı izler bırakmıştır. Bu sözlerimizle, suçu tümüyle ve sadece sûfi kesime yükleyip, tasavvufî anlayışı bir günah keçisi olarak seçtiğimiz anlaşılmalıdır. Şüphesiz bunda başka faktörlerin de etkisi vardır; ancak tasavvufî yaklaşımın rolünün yadsınamayacak boyutlarda olduğunun da bilinmesi gerekir.

Günümüz dünyasında ekonomik yönden geri kalmış İslam ülkelerinin dışa bağımlı hale gelmesinde, böyle bir anlayışın önemli ölçüde rol oynadığı bir gerçektir. Bu, aynı zamanda Müslüman toplumların siyasî ve ekonomik alandaki bağımsızlığına karşı da önemli bir tehdit anlamına gelmektedir. O halde İslam toplumunu medeniyetler arası yarış ve rekabette geri plana itmeyi amaçlayan böylesi bir anlayışa İslam'ın hoşgörüsüyle baktığını düşünmek hiçbir şekilde mümkün değildir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de binlerce ve hatta milyonlarca insanın hayatını tehdit eden bu köklü ve temel sorundan insanlığın kurtarılabilmesi için, temel insanî değerleri merkeze alan evrensel bir anlayışla hareket edilmesi bir zorunluluktur.